Zapomenuté povstání?

*Vzpomínání na 17. červen 1953 v Německu (od roku 1953 do současnosti)**

Jan Claas Behrends

Zentrum für Zeithistorische Forschung, Potsdam

„Ulice 17. června“ je rozlehlý bulvár, který vede berlínskou čtvrtí Tiergarten od Braniborské brány až po městskou část Charlottenburg. Byl takto přejmenován z Charlottenburger Chaussee podle rozhodnutí západoberlínského senátu už 22. června 1953 – politický signál, kterým měla být uchována vzpomínka na lidové povstání ve východní části Berlína v době rozdělení Německa. Vzhledem k tomu, že nejsou k dispozici žádná spolehlivá data, můžeme jen spekulovat, kolik Berlíňanů dnes ví, co se 17. června událo a proč je tato velká třída pojmenována podle tohoto data. Lze se však oprávněně dohadovat, že právě mezi mladou generací je dost lidí, kteří si s tímto datem mnoho nespojují. Sedmnáctý červen nakonec už nemá pro kulturu dějin sjednoceného Německa ústřední význam.¹ To se projevilo už v roce 2001, kdy se toto východoněmecké lidové povstání nedostalo do vysoce

* Článek vychází z příspěvku předneseného na konferenci „Pražské jaro 50 let poté: Velké krize komunistických režimů ve střední Evropě v transnacionální perspektivě“ (*The Prague Spring 50 Years After: Great Crises of Communist Régimes in Central Europe in a Transnational Perspective*), kterou ve dnech 13.–15. června 2018 uspořádal v Praze Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., spolu s Úřadem vlády ČR.

1 Ke konceptu kultury dějin (*Geschichtskultur*), v němž zvláštní role připadá historickým výročím, viz HARDTWIG, Wolfgang: *Geschichtskultur und Wissenschaft*. München, Deutscher Taschenbuch Verlag 1990, s. 302–309.

ceněného trojdílného sborníku *Německá místa paměti*.² V očích vydavatelů už deset let po završení německé jednoty zjevně nepatřilo k občanskému kánonu kultury národních dějin, jež mají tyto tři svazky zobrazovat.³

Lidové povstání 17. června 1953

Na druhé stranické konferenci ve dnech 9.–12. července 1952 se vládnoucí Jednotná socialistická strana Německa (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* – SED) usnesla na „plánovitě výstavbě socialismu“ v Německé demokratické republice.⁴ Ve skutečnosti to byla cesta směřující do „studené občanské války“. Ruku v ruce s další vlnou vyvlastňování a politického pronásledování šla hospodářská a politická mobilizace veškerého obyvatelstva. Urychlená stalinizace vedla mladou NDR přímo do krize vládnoucích struktur. Stejně jako v Sovětském svazu existoval nyní i na východě Německa Stalinův kult, inscenované procesy a antisemitská kampaň. V důsledku silných represí, snižování životní úrovně a zbrojení, které militarizovalo společnost, rychle stouply počty uprchlíků. Jen v březnu 1953 opustilo NDR šedesát tisíc občanů; v celém roce 1953 to bylo údajně na tři sta třicet tisíc lidí.⁵ Tento masový exodus byl přímým důsledkem stranického usnesení z léta 1952. Stalinistická mobilizace v podmínkách otevřených hranic způsobila masové útoky na západ Německa. Podle Stalinovy doktríny o „zostřování třídního boje“ při výstavbě socialismu považovala strana tato společenská napětí a konflikty za žádoucí a produktivní.

V této napjaté situaci sovětský diktátor Josif Vissarionovič Stalin zemřel.⁶ Čtvrtého března 1953 ráno se světová veřejnost dozvěděla z moskevského rozhlasu o jeho těžkém onemocnění. Tato zpráva bezprostředně ovlivnila veřejný život v NDR. Nečekaná událost se stala výzvou pro bezpečnostní i propagandistický aparát. Zatímco dříve Lidovou policií (*Volkspolizei*) a Státní bezpečnost (*Staatssicherheit*) zaměstnávalo sledování latentní krizové situace, nyní musely bezodkladně jednat.

2 Pojem „místa paměti“ (*Erinnerungsorte*) má v tomto případě širší význam, než je v českém prostředí obvyklé. Jednotlivé statě pojednávají o místech a městech stejně jako o osobnostech, událostech, kulturních, duchovních a politických fenoménech, které jsou spjaty s německou historickou identitou. (Pozn. redakce.)

3 FRANÇOIS, Etienne – SCHULZE, Hagen (ed.): *Deutsche Erinnerungsorte*, sv. 1–3. München, C. H. Beck 2001. Toto společné německo-francouzské dílo opomíjí většinu aspektů historie NDR; zbývá jich jen nemnoho, například ty, které se týkají Státní bezpečnosti nebo Berlínské zdi.

4 MALYCHA, Andreas: *Geschichte der SED: Von der Gründung bis zur Linkspartei*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 2009, s. 104–125.

5 Tyto údaje viz FRICKE, Karl-Wilhelm – ENGELMANN, Roger: *Der „Tag X“ und die Staatssicherheit: 17. Juni 1953 – Reaktionen und Konsequenzen im DDR-Machtapparat*. Bremen, Temmen 2003, s. 34. O odchodech občanů NDR do zahraničí viz též HEIDEMEYER, Helge: *Flucht und Zuwanderung aus der SBZ/DDR 1945–1961: Die Flüchtlingspolitik der Bundesrepublik Deutschland bis zum Bau der Berliner Mauer*. Düsseldorf, Droste 1994.

6 Viz RUBENSTEIN, Joshua: *The Last Days of Stalin*. New Haven, Yale University Press 2016.

Dav demonstrantů 17. června 1953 před budovou vlády ve východním Berlíně (welt.de)

Vládnoucí strana vyhodnotila situaci jako nebezpečnou; domnívala se, že „protivník“ se zmocní každé šance, jak využít slabiny komunistické vlády. Ve všech policejních okresech zavládl nejvyšší stupeň pohotovosti.⁷ Veřejné budovy policie speciálně zabezpečila. Ministerstvo státní bezpečnosti (*Ministerium für Staatssicherheit*) mělo za úkol úzce spolupracovat s policií. Je příznačné, co 7. března 1953 hlásila do Berlína ocelárna Maxhütte v durynském Unterwellenbornu: „Od chvíle, kdy vešlo ve známost onemocnění soudruha Stalina ... byla zesílena kontrolní činnost strany. (...) Všichni soudruzi naší strany byli vyzváni, aby projevovali zvýšenou

7 Srv. SCHMIDT, Karl-Heinz: Als Stalin starb: Die Reaktion des SED-Regimes und der Bevölkerung im Spiegel interner Berichte. In: SCHROEDER, Klaus (ed.): *Geschichte und Transformation des SED-Staates: Beiträge und Analysen*. Berlin, Akademie 1994, s. 85–111, zde s. 86. Srv. též vylíčení inscenovaného smutku v práci: MITTER, Armin – WOLLE, Stefan: *Untergang auf Raten: Unbekannte Kapitel aus der DDR-Geschichte*. München, Goldmann 1993, s. 173–180.

bdělost, tak aby žádnému nepříteli nedovolili využít situace k sabotáži a narušení práce.⁸ Po Stalinově smrti vyhlásila SED státní smutek. Vycházely pokyny popisující, jak vyzdobit veřejný prostor, jaké texty mají být předčítány na shromážděních a jak tyto manifestace smutku a jednoty koncipovat.⁹ Stejně jako v roce 1949 při kampani ke Stalinovým sedmdesátým narozeninám si stranické vedení počínalo tak, jako by uctívalo hlavu vlastního státu. Jménem Rady ministrů NDR (*Ministerrat der DDR*) oficiálně vzdal Stalinovi v Moskvě poslední poctu její předseda Otto Grotewohl.¹⁰ Inscenace smutečních slavností dominovala médiím celé dny. Rozhlas hrál vážnou hudbu a byly zakázány veškeré zábavní akce.

Ústřední smuteční manifestace se konaly na místech sovětsko-německého přátelství, která si vytvořil sám režim SED. Tím vládcí stvrzovali velký symbolický význam těchto míst. Smutek za Stalina se měl odehrávat v kulisách komunistické výstavby. V Berlíně byl v centru pozornosti Stalinův pomník na Stalinallee,¹¹ k němuž napochodovala Lidová policie: „Dva příslušníci Lidové policie, v mladých tvářích vážnost a rozhodnost, drží čestnou stráž u pomníku největšího člověka naší epochy,“ referoval týdeník *Friedenspost*. U pomníku se měli obyvatelé mrtvému poklonit. Položené květy a věnce označoval propagandistický diskurz za „viditelný výraz hlubokého zármutku a hluboké lásky ke Stalinovi“.¹² Jiný článek v tomto časopise Společnosti pro německo-sovětské přátelství (*Gesellschaft für Deutsch-Sowjetische Freundschaft*) přibližoval smuteční atmosféru slovy: „V moři květů a věnců stojí na Stalinallee pomník Josifa Vissarionoviče. Kolem něj se od poledních hodin valí nepřehledný proud zarmoucených Berlíňanů. Nad celým tím širokým, nekonečným zástupem se vznáší uctivé mlčení. Rozvážným krokem, s odkrytou hlavou kráčejí lidé a před sochou velkého zemřelého sklánějí své prapory se smutečním flórem.“ V článku se zdůrazňovalo, že průvodu se účastnili lidé „všech povolání, každého věku“, a nikdo se nestyděl za slzy – národ jako semknuté společenství smutku byl vzýván jako ideál. Autor zároveň zdůrazňuje do budoucnosti namířenou, zavazující

8 *Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der ehemaligen DDR im Bundesarchiv*, Berlín (SAPMO-Barch), fond (f.) Freier Deutscher Gewerkschaftsbund (DY 34), DY 34-15/56/1196, Maxhütte Unterwellenborn, Informationsbericht: Betr. die durchgeführten Maßnahmen, die sich durch die Erkrankung und das Ableben des Gen[eralissimus] Stalin erforderlich machen, 7.3.1953, nestránkováno.

9 *Tamtéž*, f. Politbüro des Zentralkomitee der SED (Protokolle), 1949–1989 (DY 30 J IV 2/2), DY 30 J IV 2/2-268, Plan der Trauerfeiern in Berlin, příloha č. 1 k protokolu č. 14/53 ze zasedání politbyra Ústředního výboru SED 6.3.1953, list 2 n.

10 Viz GROTEWOHL, Otto: Stalin und das deutsche Volk. In: TÝŽ: *Im Kampf um die einige Deutsche Demokratische Republik: Reden und Aufsätze*, sv. 3. Berlin (Ost), Dietz 1954, s. 256 n.

11 Ke Stalinově aleji srv. WOLLE, Stefan: Berlin: Die Stalinallee. Vom Symbol des sozialistischen Aufbaus zum Zentrum des Arbeiterprotestes. In: MÄHLERT, Ulrich (ed.): *Der 17. Juni 1953: Ein Aufstand für Einheit, Recht und Freiheit*. Bonn, Dietz 2003, s. 36–55.

12 Berlin, 6. März 1953, Stalinallee: Berlin trauert um den größten Menschen unserer Epoche. In: *Friedenspost*, roč. 5, č. 11 (1953), s. 5.

Demonstranti pochodují v den povstání přes Braniborskou bránu v Berlíně (foto ullstein bild, bz-berlin.de)

dimenzi smutku za Stalina: „Nekonečný je zástup, hluboký je smutek a bolest. Avšak ve tvářích obrácených k pomníku se zračí láska a odhodlání naplnit jeho odkaz.“¹³

Nálada obyvatel však byla výrazně ambivalentnější: interní stranické zprávy hovořily o strachu a zdrcení, ale i o škodolibosti a spontánních pitkách inspirovaných Stalinovou smrtí.¹⁴ Rychle se šířily i politické vtipy. Takové reakce na oficiální smutek byly nejenom považovány za nepřijatelné, ale odpovídaly také trestní skutkové podstatě „podněcování k bojkotu“, takže je bylo možné soudně stíhat. Jak ve vládnoucí straně, tak mezi obyvatelstvem bylo rozšířeno přesvědčení, že Stalinova smrt je předěl – nejenom pro Sovětský svaz, ale i pro Německou demokratickou republiku. Přesto se represe i po březnu 1953 zprvu dál zostřovaly. Rychlý odklon moskevských následníků od Stalina do Berlína nedolehl. Osmadvacátého května se východoněmecká vláda usnesla na dalším zvyšování pracovních norem, které *de facto* znamenalo krácení mezd dělníků.

Politika vládnoucí strany v čele s generálním tajemníkem Walterem Ulbrichtem nezůstala bez následků: jen o něco víc než o tři měsíce později se scenerie ve Stalinově aleji v berlínské čtvrti Friedrichshain od základů proměnila. Inscenovaný smutek nad Stalinovým skolem nahradily projevy spontánního pobouření berlínských

13 Marsch der Trauer, der Liebe, der Entschlossenheit: Berlin erwies J. W. Stalin die letzte Ehre. In: *Tamtéž*, s. 8.

14 Srv. BEHREND, Jan C.: *Die erfundene Freundschaft: Propaganda für die Sowjetunion in Polen und in der DDR*. Köln/R., Böhlau 2006, s. 295–304.

stavebních dělníků. Lidové povstání začalo na velkých berlínských stavbách, jako byla nemocnice ve Friedrichshainu a bytové bloky na Stalinallee.¹⁵ Předvoj revolty tvořili právě dělníci „ulice přátelství“. Na tomto symbolicky vypjatém místě, které ještě v březnu tvořilo kulisu smutečního pochodu na Stalinovu počest, se rozvinul protest, který od ranních hodin 17. června vedl k revoluční situaci v Berlíně a v rozsáhlých částech NDR. Berlínští stavební dělníci naplňovali svou stávkou tradici německého dělnického hnutí, v němž největší politickou aktivitu vyvíjeli dobře kvalifikovaní dělníci.¹⁶

Stavební dělníci svou stávkou reagovali nejenom na neochotu stranického vedení odvolat zvýšení norem, oficiální propaganda povstání dělníků přímo vyprovokovala. Na počátku června byla do Moskvy povolána delegace SED a nové sovětské vedení nařídilo, aby východoněmečtí soudruzi neprodleně ukončili svůj experiment stalinského urychlování. Po návratu delegace se konalo ve dnech 4. a 5. června krizové zasedání politbyra, na kterém byl podle pokynu přijat „nový kurz“. Ten sliboval zlepšení životní úrovně a konec stalinské linie, která dominovala od druhé stranické konference.

Komunistické vedení se tak na začátku června dopustilo dvojí chyby. Zaprvé bez zjevného důvodu – pokyny Kremlu stejně jako cesta delegace SED do Moskvy byly tajné – náhle ukončilo svou mobilizační politiku. Tím kompromitovalo zejména ty složky propagandistického aparátu, které v předcházejících měsících ze všech sil hájily tvrdý kurz. Zadruhé ponechalo v platnosti zvýšené pracovní normy pro dělníky a konflikt tak konzervovalo. Tato rozhodnutí měla dvojí účinek: jednak společnost vnímala změnu politiky jako přiznání slabosti SED, na druhé straně dělníci se cítili znevýhodnění. Tuto krizi věrohodnosti režimu využila rozhlasová stanice RIAS v Západním Berlíně, která o projevech napětí soustavně referovala. Červnová krize byla důsledkem chybné mobilizační politiky i neschopnosti přijatelně vysvětlit změnu nastoupeného kurzu.

S vyhlášením „nového kurzu“ začaly kolovat zvěsti o politické situaci. V různých obměnách byl jejich obsahem brzký konec vlády SED. Tak třeba v Berlíně šlo od úst k ústům: „Říká se, že náš prezident Wilhelm Pieck utekl s dcerou do Švýcarska a Otto Grotewohl, Walter Ulbricht a další ministři se kvůli chybám, jichž se dopustili, oběsili nebo byli zatčeni.“¹⁷ Tyto fámy živily domněnku, že SED už není s to

15 K lidovému povstání v NDR v červnu 1953 srv. např.: DIEDRICH, Torsten: *Waffen gegen das Volk: Der 17. Juni 1953 in der DDR*. München, Oldenbourg 2003; KOOP, Volker: *Der 17. Juni 1953: Legende und Wirklichkeit*. Berlin, Siedler 2003; OSTERMANN, Christian (ed.): *Uprising in East Germany 1953: The Cold War, the German Question and the First Major Upheaval Behind the Iron Curtain*. Budapest – New York, Central European University Press 2001; KOWALCZUK, Ilko-Sascha: *17. Juni 1953: Geschichte eines Aufstandes*. München, C. H. Beck 2013. Ve srovnávací perspektivě viz KLEßMANN, Christoph – STÖVER, Bernd (ed.): *1953 – Krisenjahr des Kalten Krieges in Europas*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau 1999.

16 Srv. WOLLE, S.: Berlin: Die Stalinallee; DIEDRICH, T.: *Waffen gegen das Volk*, s. 53–134.

17 SAPMO-Barch, DY 34-22668, FDGB Bundesvorstand [Spolkové předsednictvo Svobodného německého odborového svazu], Org.-Instrukteurabteilung, Sektor Information, informace č. 22, téma „Kommuniqué des Politbüros des Zentralkomitees der SED vom 9. Juni 1953“ z 13.6.1953, nestránkováno. Tyto zvěsti se v následujících dnech vytrvale

Sovětské tanky 17. června 1953 v Lipské ulici ve východním Berlíně (foto AP, n-tv.de)

zvládnout situaci. Některé skupiny obyvatelstva ztratily strach z represí; slabost komunistů jim připadala tak zásadní, že riskovaly otevřenou konfrontaci se státem jedné strany (*Parteistaat*). Vzhledem k tomu, že „nový kurz“ byl chápán jako příznání neúspěchu politiky SED, předpokládali mnozí, že odpovědní činitelé budou za chybné kroky v minulém roce muset skládat účty.

Takováto směsice nelibosti, hlasitých projevů nevole a nové naděje charakterizovala náladu obyvatelstva ve dnech před 17. červnem. Stávky a dělnické nepokoje, které 17. června nakonec přerostly v lidové povstání, zachvátily celou NDR. Kromě Berlína, kde měla revolta svůj původ, další ohniska vznikla ve středoněmecké průmyslové oblasti, Lipsku, Brandenburgu an der Havel, Jeně a Zhořelci.¹⁸ Na mnoha místech

udržovaly. Například 15. června se proslýchalo: „Wilhelm Pieck je po smrti, nevěřte tomu, že je v Sovětském svazu na zotavenou. Už od doby, co je mrtev soudruh Stalin, o něm není nic slyšet. Walter Ulbricht byl prý zatčen a sesazen. A také byl prý postřelen při pokusu o útěk.“ (*Tamtéž*, informace č. 23 z 15.6.1953, nestránkováno.)

18 K jednotlivým uzlovým bodům viz např. ROTH, Heidi: *Der 17. Juni 1953 in Sachsen. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau 1999*; CIESLA, Burghard (ed.): *Freiheit wollen wir: Der 17. Juni in Berlin und Brandenburg*. Berlin, Ch. Links 2003, s. 33–41; LÖHN, Hans-Peter: *Spitzbart, Bauch, Brille – sind nicht des Volkes Wille: Der Volksaufstand am 17. Juni 1953 in*

mělo povstání podobný průběh: Impulz vzešel od stavebních dělníků nebo z velkých průmyslových závodů, jejichž zaměstnanci vstoupili do stávky, zvolili si stávkové výbory a v demonstračních průvodech se vydali k sídlům institucí státostrany. K těmto manifestacím se během dne připojovaly další skupiny obyvatel, až se stávkové hnutí proměnilo v lidové povstání. Už kolem poledne panovala v centrech povstání revoluční situace. Ozbrojené síly – Lidová policie, Státní bezpečnost a Kasernovaná lidová policie¹⁹ – nedokázaly samy dostat situaci pod kontrolu. Na mnoha místech obsadili demonstranti veřejné budovy, ojediněle zaútočili i na věznice a osvobodili internované.

Nejdramatičtější symbolický akt proběhl na Pařížském náměstí. Tam demonstranti kolem jedenácté hodiny strhli rudou vlajku z Braniborské brány a spálili ji. Když se pak odpoledne pokusili vyvěsit na bráně německou vlajku, zahájili na ně sovětsí vojáci palbu. Tyto události, které by bylo možné doplnit dalšími příklady, ozřejmují skutečnost, jak vážně braly obě strany boj o veřejný prostor. Demonstranti usilovali „odsovětizovat“ veřejnost, což často doprovázela obnova národních symbolů.

V odpoledních a večerních hodinách se pak sovětským jednotkám podařilo s nasazením obrněných svazků i užitím střelných zbraní situaci uklidnit a zachránit tak režim SED. V rozsáhlých oblastech východního Německa bylo už v poledne vyhlášeno stanné právo. Potlačování revolty – zejména v Berlíně, ale i v jiných městech – si vyžádalo mnoho mrtvých a zraněných. Ačkoli na různých místech protesty propukaly ještě celé dny a týdny, lze konstatovat, že lidové povstání bylo 17. června ve večerních hodinách poraženo a začala fáze konsolidace moci. Vedení SED zachránila na poslední chvíli Moskva.

Reakce na lidové povstání v NDR

Po porážce povstání příslušné instance podrobně referovaly o diskusích mezi obyvatelstvem. Teprve za několik týdnů se opět prosadila tabu i řečnická kliše příznačná pro vládu SED. Bezprostředně po potlačeném povstání však pozvedli svůj hlas mnozí zaměstnanci. Ve smyslu oficiální linie byli dělníci sice vyzýváni, aby „výtržnosti“ odsoudili a vyjadřovali svou „důvěru ve vládu“, zdaleka na všech podnikových shromážděních se však podle toho nezachovali.

Jedním z témat lidových diskusí se stal zásah sovětských jednotek. V Berlíně-Heinersdorfu se jeden dělník ptal, proč se „ruská vojenská vláda míchá

Halle an der Saale. Bremen, Temmen 2003; RUIEPER, Hermann-Josef (ed.): „*Und das Wichtigste ist doch die Einheit*“: *Der 17. Juni in den Bezirken Halle und Magdeburg.* Münster – Hamburg – London, Lit Verlag 2003; ROTH, Heidi (ed.): *Der 17. Juni 1953 in Görlitz: Dokumentation zum Volksaufstand.* Bautzen, Lusatia 2003.

19 Kasernovanou lidovou policií (*Kasernierte Volkspolizei* – KVP) tvořily jednotky Lidové policie umístěné v kasárnách, z nichž byla v roce 1956 vytvořena Národní lidová armáda (*National Volksarmee* – NVA). (Pozn. redakce.)

do německých záležitostí“.²⁰ V okrese Vogtland diskutovali dělníci o tom, „jak to, že Rusové mají právo vyhlášovat výjimečný stav. Na Západě bylo už mnoho stávek, ale Američani se tím nezabývali.“²¹ A v opravářských dílnách státních drah ve Wittenbergu osazenstvo v narážce na propagandu přátelství prohlašovalo: „Proč vychází Rudá armáda do ulic s nasazenými bajonety? To nám nepřipadá jako přátelství, ale jako nepřátelství, odmítáme platit příspěvky na Společnost pro německo-sovětské přátelství.“²² Novou formou protestu, která se začala šířit na konci června, bylo kolektivní odmítání učit se rusky. Vzhledem k tomu, že výuku téhle *lingua franca* sovětského impéria mnoho lidí stejně považovalo za zbytečnost, setkávala se tato akce s podporou.²³ V Saalfeldu se říkalo: „Už se nebudeme učit rusky, protože okupační moc střílela na dělníky.“²⁴ Kritika zásahu sovětské armády zasáhla také Společnost pro německo-sovětské přátelství. Z jedné drážďanské nemocnice přišlo hlášení, že na základě událostí ze 17. června vystoupilo z této společnosti jedenáct dělníků.²⁵ V Geře zaznívala kritika, že „sovětští vojáci bili německé lidi“.²⁶ V srpnu 1953 se jistý dělník v jednom soukromém podniku o „novém kurzu“, který tam vysvětloval nějaký agitátor, vyslovil takto: „To, co vykládá ten referent, jsou samé nesmysly ... všichni přece v dostatečné míře poznali ‘přatelství’ se Sovětským svazem (celá léta 150 gramů másla na měsíc) atd. Pak demonstrativně opustil shromáždění.“²⁷

Zcela zásadního charakteru nabyla po 17. červnu kritika východoněmeckých médií. Takto se před svými kolegy vyslovil jeden člen pracovního kolektivu závodů Carl-Zeiss-Jena: „A ještě něco, co se týká tisku a rozhlasu. Musejí nás lépe informovat. Je přece zajímavé, že v Maďarsku se odehrává skoro totéž co u nás. Jak to spolu souvisí? Měli snad taky nějaký 17. červen? (Potlesk a smích.) (...) Přesně tak to je: uveřejňují se rozhovory. Paní Schulzeová, žena v domácnosti, říká: ‘Ta naše dobrá vláda učinila opatření. Mám takovou radost.’ Když to člověk čte, pomyslí si, že tady mluví malé děti o Ježíškově. (Bouřlivý potlesk.) Malé děti totiž nevědí, že dárky stvořili jejich rodiče prací svých rukou. Ve skutečnosti diskutuje paní Schulzeová jinak: ‘Naše vláda zaplatí pánbůh pochopila, co se udělalo špatně.’ O tomhle by se mělo v novinách psát.“²⁸

V těchto výrocích se názorně projevoval protest proti nivelizaci politické sféry a proti všeobsaňlým výchovným ambicím komunistické diktatury. Ovládnutí

20 SAPMO-Barch, DY 34-22668, FDGB Bundesvorstand, Org.-Instrukteurabteilung, Sektor Information, informace č. 27 z 19.6.1953, nestránkováno.

21 *Tamtéž*, informace č. 34 z 21.6.1953, nestránkováno.

22 *Tamtéž*, informace č. 44 z 25.6.1953, nestránkováno.

23 Viz např. *tamtéž*, informace č. 42 z 24.6.1953, nestránkováno.

24 *Tamtéž*, DY 34-22669, FDGB Bundesvorstand, Org.-Instrukteurabteilung, Sektor Information, informace č. 59 ze 14.7.1953, nestránkováno.

25 *Tamtéž*, DY 34-22668, FDGB Bundesvorstand, Org.-Instrukteurabteilung, Sektor Information, informace č. 38 z 23.6.1953, nestránkováno.

26 *Tamtéž*, DY 34-22669, DGB Bundesvorstand, Org.-Instrukteurabteilung, Sektor Information, informace č. 59 ze 14.7.1953, nestránkováno.

27 *Tamtéž*, informace č. 68 z 26.8.1953, nestránkováno.

28 Citováno podle: *tamtéž*, informace č. 64 z 9.7.1953, nestránkováno.

prohlédli stranicko-státní propagandu a naléhali, aby se způsob zpravodajství přiblížil západním médiím. Zatímco se vzdouvaly vlny rozhořčení, ojediněle se už šířila rezignace a beznaděj – ty se staly příznakem systému, jenž do světa hlásal entuziasmus. Například v Jessenu v okrese Chotěbuz byl zaznamenán názor: „Já si příště budu jen hledět své práce, o politice už nechci nic vědět.“²⁹ K této frustraci přispívala kultura utajování, která provázela politická rozhodnutí: „Kdo dělá zákony, ÚV, nebo vláda? Pokud všechno dělá ÚV, nepotřebujeme poslance, ti jen kývají hlavou. V bonnském Spolkovém sněmu to je jinak, tam se mluví pro a proti, u nás se jen konají tajné schůze.“³⁰

V těchto pramenech z léta 1953 se už projevují dlouhodobé důsledky 17. června 1953 pro východoněmeckou společnost. Nedůvěra ke straně a jejím médiím rostla, naopak víra v politické změny nebo reformy klesala až k nule. Násilný zásah sovětských vojsk kromě toho ozřejmil, kdo je tu ve skutečnosti suverénem. V době výjimečného stavu rozhodovala o osudu země okupační moc, nikoli SED. Významný předěl znamenalo povstání také pro nižší a střední funkcionáře státu jedné strany: do roku 1954 přišla většina z nich ve velké čistce o své pozice. Tím se stal funkcionářský kádr jednou z obětí neúspěšné revoluce.³¹ Červnové povstání mělo dlouhodobé důsledky i pro zahraniční politiku NDR: zkušenosti z roku 1953 vysvětlují tvrdý postoj k Polsku a Maďarsku v roce 1956, k pražskému jaru 1968 a k Polsku v dobách Solidarity. Pro vedení SED z toho plynulo trvale platné poučení, že jakoukoli opozici je třeba potírat hned v zárodkách. Vnitropoliticky vedla tato mentalita k rozbušení Státní bezpečnosti, mimořádnému i na poměry diktatur.³²

Jednotná socialistická strana Německa ve své politické interpretaci historie (*Geschichtspolitik*)³³ během příštích desetiletí tvrdila, že 17. červen byl „fašistickým pučem“ nebo „kontrarevolucí“, jež nastrojili západní agenti.³⁴ Tím už zase argumentovala zcela v duchu spikleneckých teorií, tak příznačných pro stalinismus. „Nepřítel“ operoval vždy vskrytu a v ilegalitě, byl prohnáný a jeho nemilosrdný úder přicházel vždy v okamžicích slabosti. Další *topos* vrcholného stalinismu představovalo spojení „fašismu“ a Západu. Externalizace odpovědnosti za povstání vedla k tomu,

29 Tamtéž, DY 34-22668, FDGB Bundesvorstand, Org.-Instrukteurabteilung, Sektor Information, informace č. 42 z 24.6.1953, nestránkováno.

30 Tamtéž, informace č. 44 z 25.6.1953, nestránkováno.

31 Viz KLEßMANN, Christoph: *Die doppelte Staatsgründung: Deutsche Geschichte 1945–1955*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 1991, s. 281.

32 GIESEKE, Jens: *Der Mielke-Konzern: Die Geschichte der Stasi. 1945–1990*. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt 2001, s. 69–107.

33 Termín *Geschichtspolitik* vznikl v Německu v 80. letech v souvislosti se „sporem historiků“ a původně měl poněkud ironický (pejorativní) podtext; označoval (a i dnes označuje) snahu měnit z politických důvodů pohled na historii, často se záměrem, aby bylo možno historii zpětně využít pro politické účely. Vzhledem k tomu, že zažitě české ekvivalenty „politika dějin“ či „historická politika“ nejsou příliš průhledné, dáváme zde (podle kontextu) přednost popisu, jako např. „politická interpretace dějin“, „politický přístup k historii“, „politický výklad dějin“, „politické směrnice pro výklad dějin“ apod. (Pozn. překladatele.)

34 Viz FAULENBACH, Bernd: Die „Verarbeitung“ des 17. Juni 1953 in der DDR und in der Bundesrepublik. In: MÄHLERT, U. (ed.): *Der 17. Juni 1953*, s. 252–272, zde s. 254–257.

Propagační plakát, který vydala roku 1953 Spolková centrála pro službu vlasti v západním Německu, znázorňuje lidové povstání jako požár, který se rozhořel po celé NDR (Stiftung Haus der Geschichte der BRD, Bonn)

že nebylo třeba hovořit o vlastních politických chybách. Trvalým problémem SED pak zůstávala skutečnost, že komunistický režim, který se měl legitimizovat právě historií, nedokázal hovořit o důležitých aspektech a událostech vlastních dějin. Nicméně můžeme mít za to, že i SED se roku 1953 něčemu přiučila: trpělivost těch, kdo se kolektivně nazývali dělnickou třídou, nebyla nekonečná. Od té doby se s „dělníky ve státě dělníků“ zacházelo lépe než v letech okupace a socialistické výstavby.³⁵ Neschopnost a neochota k hospodářským reformám a výraznějším sociálním zásahům vedly za Ericha Honeckera nakonec ke státnímu bankrotu, který oddalovaly jen západoněmecké úvěry.

Ve východoněmecké literatuře existovalo několik děl, která se lidovému povstání věnovala. Novela Stephana Hermlina *Velitelka* z roku 1954 pojednává o bývalé dozorkyni koncentračního tábora, která vede povstání proti novému řádu.³⁶ Povídka tak odpovídala oficiální stranické linii o „fašistickém puči“. Líčením historických událostí přesně v duchu stranické linie se vyznačuje také *Důvěra* Anny Seghersové z roku 1968.³⁷ Ani po více než deseti letech od červnového povstání se dlouholeté prezidentce Svazu spisovatelů NDR nepodařilo dospět k diferencovanějšímu zachycení událostí. U ní to jsou západní agenti, kteří se spikli proti NDR a vyvolávají povstání. Podobně argumentoval i spisovatel a funkcionář Hermann Kant v *Impressu* – knize, které kritik Fritz J. Raddatz už krátce po vydání v týdeníku *Der Spiegel* přiřkl charakteristiku „ukázkově nepovedená kniha“, když napsal, že „onen červnový den neprobíhal v žádném případě tak, jak ho s odpornou nepřesností líčí Kant“.³⁸ Východoněmečtí spisovatelé ve svých pokusech propůjčit tomuto osudovému dni jejich republiky estetický tvar, anebo jej aspoň adekvátně vylíčit, v podstatě ztroskotali.³⁹

Pro obyvatelstvo tato oficiální politika SED znamenala tolik, že o 17. červnu 1953 se až do roku 1989 nemohlo veřejně hovořit. Patřil k četným tabuizovaným tématům, která charakterizovala veřejný život v NDR. O tom, jak povstání rezonovalo v soukromém prostředí, víme málo. Byla to západní média, která se zasloužila o to, aby se vzpomínka na červen 1953 udržovala živá i ve východním Německu. O tehdejších událostech podrobně referovala při každém výročí. Pro obyvatelstvo symbolizovalo červnové povstání skutečnost, že moc vládnoucí strany se v podstatě opírá o sovětské bajonety. Vědělo nyní, že požadavek změn je nebezpečný. Ani v době „nového kurzu“ nepřestávali odcházet ze země lidé, kteří sami pro sebe i pro svou rodinu viděli budoucnost ve Spolkové republice. Berlínská zeď,

35 Viz KLEßMANN, Christoph: *Arbeiter im „Arbeiterstaat“ DDR: Deutsche Traditionen, westliches Modell, westdeutsches Magnetfeld (1945–1971)*. Bonn, Dietz 2007.

36 HERMLIN, Stephan: Die Kommandeuse. In: TÝŽ: *Lebensfrist: Gesammelte Erzählungen*. Berlin, Klaus Wagenbach 1980, s. 169–180.

37 SEGHERS, Anna: *Das Vertrauen*. Berlin – Weimar, Aufbau 1968.

38 KANT, Hermann: *Das Impressum*. Berlin, Rütten & Loening 1972; RADDATZ, Fritz J.: Ben Witter, sozialistisch. In: *Der Spiegel*, roč. 26, č. 30 (17.7.1972).

39 Viz též EMMERICH, Wolfgang: *Kleine Literaturgeschichte der DDR*. Frankfurt/M., Luchterhand 1989, s. 91–160.

postavená v roce 1961, byla důsledkem neschopnosti SED nabídnout obyvatelstvu něco, co by je přesvědčilo, aby zůstali.

Pro demokratickou opozici, která se začala formovat od sedmdesátých let, hrál 17. červen podřadnou roli. Velkými tématy neformálních hnutí byl mír, životní prostředí a lidská práva. Vzhledem k revolučnímu násilí červnového povstání i k jeho volání po sjednocení Německa hleděli představitelé opozice na tehdejší události spíše rezervovaně. Určitý účinek měla zřejmě i neustávající režimní propaganda o „fašistickém puči“. Disidentská scéna se navíc orientovala spíše podle polských a československých vzorů než podle oficiální vzpomínkové politiky (*Erinnerungspolitik*) Spolkové republiky, která si 17. červen přivlastnila. Jak o tomto datu smýšlela většina obyvatel NDR, nevíme. Ovšem v roce 1989 se mělo ukázat, že témata roku 1953 jsou i nadále aktuální. Na rozdíl od příslušníků opozice, kteří se od počátku osmdesátých let formovali pod záštitou církve, nebyla pro široké kruhy obyvatelstva vůdčí utopií reforma socialismu, nýbrž sjednocení Německa. Latentně opoziční obyvatelstvo NDR uvažovalo jinak než disidenti.

Strach ze sovětského zásahu proti demonstrantům poznamenával Německou demokratickou republiku až do jejího konce. Něco na tom možná změnila až politika Michaila Gorbačova a jeho osobní vystoupení na oslavách čtyřicátého výročí NDR v říjnu 1989.⁴⁰ Ovšem silná nedůvěra přetrvávala – vždyť ve východním Německu bylo umístěno půl milionu sovětských vojáků.⁴¹ Skutečnost, že obyvatelstvo v Lipsku i jinde přesto na podzim 1989 vyšlo po statisících do ulic, svědčí o jeho odvaze i zoufalství – obojí bylo paradoxně důsledkem čtyřicetileté komunistické vlády. Stejně jako v červnu 1953 šlo i v roce 1989 zprvu o protest proti neúměrným požadavkům režimu SED, ten se ovšem během krátké doby proměnil v národní revoluci, která mířila nejenom proti vládnoucí straně, ale také ke sjednocení Německa.⁴² Vzdor *damnatio memoriae*, které v NDR halilo 17. červen 1953, zůstaly jeho požadavky

Román východoněmeckého spisovatele Stefana Heyma 5 dní v červnu v NDR vyjít nemohl. Obálka vydání z roku 2013 ve Fischer Taschenbuch Verlag ([amazon.com](https://www.amazon.com))

40 Viz TAUBMAN, William: *Gorbachev: His Life and Times*. New York, W. W. Norton & Comp. 2017, s. 462–499.

41 Viz KOWALCZUK, Ilko-Sascha – WOLLE, Stefan: *Roter Stern über Deutschland: Sowjetische Truppen in der DDR*. Berlin, Links 2001.

42 Viz SCHULLER, Wolfgang: *Die deutsche Revolution 1989*. Berlin, Rowohlt 2009.

aktuální a nesplněné. V tom smyslu byla násilná přerušená revoluce z léta 1953 završena na podzim evropského roku 1989, protože sovětské jednotky tentokrát nepřišly na pomoc ani stranickému vůdci Erichu Honeckerovi, ani předsedovi vlády Hansi Modrowovi. Namísto toho přihlížely, jak kolabuje nejprve moc SED a v roce 1990 pak celý vazalský stát NDR.

Od východoněmecké události k západoněmeckému svátku: 17. červen a SRN

Spolková republika Německo byla státem bez vlastních tradic.⁴³ Nacistická diktatura učinila z novějších německých dějin minové pole. Jen váhavě si západní Německo po roce 1945 udělovalo národní symboly jako vlajku a hymnu. Sáhnout k roku 1848 bylo přitom snadnější než se obrátit k císařské říši nebo k diskreditované Výmarské republice. Spolkový sněm a německá veřejnost se však od samého začátku zabývaly politickou interpretací historie, zejména postojem ke „třetí říši“.⁴⁴ Toto nakládání s nacistickou minulostí v následnických státech Německé říše vystihl M. Rainer Lepsius. Zatímco nacismus v Rakousku byl externalizován, Německá demokratická republika ho pojmem „fašismus“ univerzalizovala; a Spolková republika dobu nacismu naopak normativně internalizovala, čímž se snažila vymezit proti ostatním následnickým státům hitlerovského Německa.⁴⁵ Ovšem Spolková republika potřebovala i symboly a svátky, jimiž mohla oslavovat své vnímání vlastní demokratické identity. V této souvislosti a v rámci systémového konfliktu studené války lze postoj k 17. červnu ve Spolkové republice lépe pochopit.

Právě 17. červen 1953 totiž zaplnil toto vakuum národní reprezentace. Událost a její následky ilustrují „reaktivní mechaniku“ studené války. Ústředním kolbištěm německé politiky a důležitou otázkou časně studené války byla v padesátých letech „německá otázka“. Od rozdělení země v roce 1949 se vedly spory o to, kdo na tomto stavu nese vinu a jak suverénní oba německé státy skutečně jsou. Teprve v roce 1952 přešel Kreml „Stalinovou nótou“ – nabídkou neutrálního, ale jednotného Německa – do ofenzivy a pokusil se národní rétorikou narušit politiku Konrada

43 K historii Spolkové republiky Německo viz např. WOLFRUM, Edgar: *Die geglückte Demokratie: Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von ihren Anfängen bis in die Gegenwart*. Stuttgart, Klett-Cotta 2006.

44 Viz FREI, Norbert: *Vergangenheitspolitik: Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*. München, C. H. Beck 1996; BROCHHAGEN, Ulrich: *Nach Nürnberg: Vergangenheitsbewältigung und Westintegration in der Ära Adenauer*. Berlin, Ullstein 1999; WOLFRUM, Edgar: *Geschichtspolitik der Bundesrepublik Deutschland: Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1999. Srv. také DANYEL, Jürgen (ed.): *Die geteilte Vergangenheit: Zum Umgang mit Nationalsozialismus und Widerstand in beiden deutschen Staaten*. Berlin, Akademie 1995.

45 Srv. LEPSIUS, M. Rainer: Das Erbe des Nationalsozialismus und die politische Kultur der Nachfolgestaaten des „Großdeutschen Reiches“. In: TÝŽ: *Demokratie in Deutschland*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1993, s. 229–245.

Adenauera, zaměřenou na vazby se Západem.⁴⁶ Adenauerova vláda sovětskou nótu odmítla a vnitropoliticky stála před nezbytností něco podniknout. Musela ukázat, že západní vazby Německa jsou skutečně v jeho národním zájmu. V tom smyslu jí přišlo sovětské rozdrčení lidového povstání na východě země právě vhod. V Berlíně reagovalo obyvatelstvo na neúspěšné povstání emotivně: trzny za oběti konané před radnicí v Schönebergu v západní části města se zúčastnilo více než sto tisíc občanů.⁴⁷

V zastoupení spolkové publicistiky napsala hraběnka Marion Dönhoffová hned po potlačení povstání do týdeníku *Die Zeit*: „Sedmnáctý červen 1953 jednou možná vejde jako velký symbolický den nejenom do německých dějin. Už nyní by u nás měl být prohlášen za národní svátek znovusjednoceného Německa. Neboť ono- ho 17. června se událo cosi, co jsme my všichni považovali za nemožné. (...) Začalo to jako demonstrace, a byla z toho revoluce, nesená dělníky, kteří se vzepřeli komunistickému mocenskému ráji.“⁴⁸ Hraběnka Dönhoffová spatřovala v povstaleckých dělnících v NDR bojovníky za jednotu Německa a proti sovětské tyranii.

Několik málo týdnů po povstání přijal Německý spolkový sněm zákon, který 17. červen vyhlášoval státním svátkem.⁴⁹ Západoněmečtí politici poválečné epochy (s výjimkou komunistů) byli rozhodnuti dramatických událostí využít z hlediska politického přístupu k historii. V tomto ohledu existoval křehký konsenzus mezi vládními křesťanskými demokraty a sociálnědemokratickou opozicí. Ta zdůrazňovala zejména roli dělníků v povstání, kteří vystoupili jako revoluční síla v zápase za svobodu a jednotu Německa, a označovala je tudíž za „národní třídu“.⁵⁰ Pro sociální demokraty (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands* – SPD) měl primární význam „proletářský“ charakter revolty – v tomto ohledu stále ještě mluvili hlasem tradiční dělnické strany. Poslanec Herbert Wehner ve Spolkovém sněmu charakterizoval SPD jako „tělo v těle středoněmeckých dělníků“.⁵¹ Povstání ve východní části Berlína mladým sociálním demokratům, jako byl pozdější západoberlínský starosta Willy Brandt, však zároveň ozřejmilo, že Adenauerův kontroverzní kurz západních vazeb je legitimní.⁵² Spolkové republiky jako takové povstání v NDR ukázalo, že německý národ se nyní dostal na správnou stranu historie. Němci, jak pravil dobový výklad událostí, se v povstání proti sovětskému totalitarismu postavili na stranu svobody. Spor mezi stranami – a později i v historickém bádání – se vedl o otázku,

46 Viz RUGGENTHALER, Peter: *Stalins großer Bluff: Die Geschichte der Stalin-Note in Dokumenten der sowjetischen Führung*. München, Oldenbourg 2007.

47 Viz *Orte des Erinnerns: Gedenkstätten, Gedenkzeichen und Museen zur Diktatur in der SBZ/DDR*. Berlin, Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur 2013, s. 12 n.

48 Citováno podle: FAULENBACH, B.: Die „Verarbeitung“ des 17. Juni 1953 in der DDR und in der Bundesrepublik, s. 257–259 (viz pozn. 34).

49 K následujícímu textu viz především WOLFRUM, Edgar: Geschichtspolitik und deutsche Frage: Der 17. Juni im nationalen Gedächtnis der Bundesrepublik (1953–1989). In: *Geschichte und Gesellschaft*, roč. 24, č. 3 (1998), s. 382–411.

50 Viz FAULENBACH, B.: Die „Verarbeitung“ des 17. Juni 1953 in der DDR und in der Bundesrepublik, s. 259.

51 Citováno *tamtéž*.

52 Viz SCHÖLLGEN, Gregor: *Willy Brandt: Die Biographie*. Berlin, Propyläen 2001, s. 95.

zda šlo o povstání dělnické, nebo lidové.⁵³ Vzhledem k tomu, že pozornost se upírala hlavně na dění v Berlíně, vykryštoval nakonec obraz proletářské revolty.

Spolkový kancléř Konrad Adenauer sám profitoval z poraženého povstání hned nadvakrát: brutální zásah Sovětů zaprvé legitimizoval jeho kurz pěstování západních vazeb a zadruhé mu v září 1953 tyto události pomohly ohromujícím způsobem vyhrát volby do Spolkového sněmu a konsolidovat jeho pozici směřovatné postavy poválečného Německa.⁵⁴ V tom smyslu 17. červen silně ovlivnil také politiku rané Spolkové republiky. Pomohl při demokratické konsolidaci mladého státu, jenž měl nyní vlastní, do značné míry bez námitek přijímaný národní svátek, který se dobře zařadil do hodnotového světa studené války a do základního antikomunistického naladění společnosti. Společně s 20. červencem, výročním dnem atentátu na Adolfa Hitlera v roce 1944, navíc reprezentoval tragickou antitotalitní tradici v Německu.

V Berlíně se vzpomínka na oběti 17. června odrazila nejenom v pojmenování ulice. Na hřbitově Seestraße ve čtvrti Wedding, kde se pohřbívali zemřelí v nemocnicích západní části města, městský senát odhalil roku 1955 památník obětí povstání, který se ke vzpomínkovým slavnostem užívá dodnes. V parku Viktoria v Berlíně-Kreuzbergu, který svým původním určením slouží památce válek proti Napoleonovi, připomíná oběti června 1953 prostý dřevěný kříž, postavený v roce 1954. Křesťanská symbolika odkazuje nejenom na německé oběti sovětského násilného panování, ale také na mučednickou roli mrtvých příslušníků národa. Podobný kříž stojí také v Zehlendorfu na hranicích města uprostřed Potsdamer Chaussee. V situaci, kdy vzhledem k německé vině bylo obtížné truchlit za mrtvé ze světové války, mohly toto vakuum poněkud zaplnit oběti z roku 1953. Raná studie o povstání z pera Arnulfa Baringa zůstala zprvu solitérní, i když její autor se později stal prominentním historikem soudobých dějin.⁵⁵ Historický výzkum zaměřený na NDR byl do roku 1990 ve Spolkové republice okrajovým fenoménem.

Národní narativ Spolkové republiky posílila Berlínská zeď, postavená v srpnu 1961. Opět bylo možné vzývat jednotu národa proti „rozbíječům“ na Východě. Vedle 17. června sloužila nyní jako obsažný symbol rozděleného národa i zeď. Ikonického významu pro vědomí národa nabýval zejména pohled na zeď před Braniborskou bránou v nepřístupné zóně země nikoho. V obrazu zavřené brány se v jednu metaforu slévalo rozdělení Německa, Evropy a světa. V důsledku tohoto prominentního postavení Berlínské zdi ve vědomí veřejnosti ustoupil 17. červen v šedesátých letech poněkud do pozadí. Tento národní svátek tak část svého původního významu ztratil už v době studené války.

Již na konci padesátých let se začala ozývat kritika, že ze „dne německé jednoty“ 17. června se stává nepolitický svátek.⁵⁶ Jistě k tomu v tento den pracovního volna také přispívalo zpravidla dobré letní počasí. Západoněmecké obyvatelstvo

53 Viz WOLFRUM, E.: *Geschichtspolitik und deutsche Frage*, s. 392 n.

54 WOLFRUM, E.: *Die Geschichtspolitik der Bundesrepublik*, s. 99–101 (viz pozn. 44). Podobný zisk legitimacy přinesla v následujících letech výhra západoněmeckého týmu na mistrovství světa ve fotbale ve Švýcarsku.

55 BARING, Arnulf: *Der 17. Juni 1953*. Bonn, Röttgen 1957.

56 Viz WOLFRUM, E.: *Geschichtspolitik und deutsche Frage*, s. 401 n.

Známka vydaná k šedesátému výročí povstání s ikonickou fotografií povstalců vzdorujících kameny sovětským tankům (themoviedb.org)

využívalo příležitosti – kdo by to těm lidem zazlívál – k zábavě a konzumu. Dnem národní památky byl 17. červen primárně ve zprávách a v oficiálních projevech vlády a politiků. Jinak ale měly děti radost, že není škola, a dospělí si užívali dne na sluníčku. Právě v populární vzpomínce generací občanů Spolkové republiky je 17. červen spojen s rodinnými výlety, koupáním v jezerech nebo dnem stráveným v přírodě. Národní patos časných let se rychle vytratil.

V literatuře Spolkové republiky využil 17. červen ke kritice NDR, jejího systému a Bertolta Brechta jako jejího intelektuálního vývěsního štítu prosazující se spisovatel Günter Grass. Ve své divadelní hře *Plebejci zkoušejí povstání* z roku 1966 přehrává Brechtovu fiktivní reakci na dělnickou delegaci, která 17. června přichází do jeho (východo)berlínského divadla a prosí ho o podporu.⁵⁷ Na Brechtově postavě – ve hře je titulována „šéf“ – kritizuje Grass vztah německých intelektuálů ke státní moci a k revoluci. Samozvaný revolucionář Brecht se v průběhu divadelní hry projevuje v podstatě jako váhající oportunista, ne-li zbabělec, který se nakonec přidává na stranu vládnoucích, aby nepřišel o vlastní privilegia. Intelektuální elity, kterým je bližší o povstání mluvit než povstání samo, dělníky i jejich legitimní protest zrazují. Touto divadelní hrou pranýřoval Grass nejenom NDR a Brechta, ale také své stavovské druhy, německé intelektuály, a jejich roli v německé historii.

Dalšího literárního zpracování se lidovému povstání z roku 1953 dostalo v románu Stefana Heyma *Pět dní v červnu*, který o povstání vypráví za pomoci historických

⁵⁷ Viz GRASS, Günter: *Die Plebejer proben den Aufstand: Ein deutsches Trauerspiel*. Frankfurt/M., Fischer Taschenbuch Verlag 1966.

dokumentů a fiktivních charakterů. Heym, židovský emigrant v Americe a socialista, který se po válce rozhodl pro život ve východním Německu, se zde dlouho marně snažil publikovat tuto svou pouze mírně kritickou knihu.⁵⁸ Ve vyprávění jde především o pocitové naladění loajálních berlínských dělníků před povstáním. V důsledku rigidní politiky SED se jim nepodaří uklidnit své kolegy, a tak nakonec vypukne stávka a vzpoura. Úřední cenzura však publikaci v NDR nepovolila. Román proto vyšel roku 1974 v Mnichově u Bertelsmanna; ve Spolkové republice měl velký úspěch a – také v důsledku zákazu v NDR – se z něho stala malá politicko-literární senzace.⁵⁹ Heymova kniha nepochybně přispěla k tomu, že zájem o události června 1953 ve Spolkové republice zcela neuvadl. Kromě toho zvýšila Heymovo osobní renomé coby socialistického disidenta s bydlištěm v NDR. Kniha mohla ve východním Německu nakonec vyjít až v roce 1989.

Od roku 1969 ustupoval 17. červen v oficiálním vzpomínání Spolkové republiky dále do pozadí v souvislosti s novou východní politikou sociálně-liberální koalice pod vedením spolkového kancléře Willyho Brandta.⁶⁰ Jednoznačně antikomunistický svátek se jen špatně snášel s duchem *détente*. Cílem bonnské vlády nyní bylo odbourávat napětí mezi Východem a Západem a prohlubovat kontakty s Německou demokratickou republikou. Vzpomínka na 17. červen, který byl v NDR nadále tabuizován, se s těmito cíli neslučovala. Bylo zjevné, že v tom smyslu – ne sice oficiálně, ale přece jen zřetelně – význam svátku poklesl. Willy Brandt sice hlásal vůli ke sjednocení ve svobodě, ve svých vládních prohlášeních ale zároveň postuloval nezbytnost vytvořit propustné hranice a dospět k celoevropskému mírovému uspořádání.⁶¹ V německé veřejnosti se prosadilo poznání, že německou otázku lze řešit jen v evropském rámci. V Brandtově éře se německý politický výklad historie orientoval méně na národní, zato ve větší míře také na evropská témata – a tato tendence pokračovala v osmdesátých letech za spolkového kancléře Helmuta Kohla.

V osmdesátých letech se však také obnovila tradice slavnostní parlamentní vzpomínkové oslavy 17. června v Německém spolkovém sněmu. Ta ovšem sloužila už spíše historizaci onoho data než zakládání národní identity. Německo-americký historik Fritz Stern tak v roce 1988 prohlásil: „Tehdejší povstání musí být zařazeno do německých dějin jako jeden z těch velkých momentů, kdy se lidé postavili na odpor násilí a nelidskosti.“⁶² Ovšem Stern stejně tak požadoval historickou kontextualizaci

58 HUCHINSON, Peter: *Stefan Heym: Dissident auf Lebenszeit*. Würzburg, Königshausen & Neumann 1999.

59 HEYM, Stefan: *5 Tage im Juni*. München, Bertelsmann 1974.

60 Viz FINK, Carol – SCHÄFER, Bernd: *Ostpolitik: 1969–1974. European and Global Responses*. Cambridge, Cambridge University Press 2009; CREUZBERGER, Stefan: *Westintegration und neue Ostpolitik: Die Außenpolitik der Bonner Republik*. Berlin, be.bra-Verlag 2009, s. 85–134; JUNEAU, Jean-François: *Egon Bahr, l'Ostpolitik de la République Fédérale d'Allemagne et la transformation de l'ordre Européen, 1945–1975*. Bordeaux, Presses universitaires de Bordeaux 2014.

61 Viz FAULENBACH, B.: Die „Verarbeitung“ des 17. Juni 1953 in der DDR und in der Bundesrepublik, s. 265.

62 Citováno tamtéž, s. 267.

červnových událostí jako součásti série evropských povstání proti stalinismu, která se odehrála nejenom v Německu. Tento emigrant ve svém projevu samozřejmě pochválil Spolkovou republiku jako dědičku té svobodomyslné německé tradice, ke které patří také 17. červen. Jeho hodnocení bylo třeba samozřejmě chápat také jako kritiku NDR.

Od sedmdesátých let se navíc začalo ukazovat, že pro obraz Spolkové republiky v jejích vlastních očích není rozhodující ani tak vymezování vůči komunistické diktatuře jako spíše analýza a reflexe nacismu. Velké kontroverze bonnské republiky se v osmdesátých letech týkaly otázky, jaké místo má doba nacismu v německých dějinách, zatímco konfrontace s NDR nehrála před rokem 1989 příliš významnou roli.⁶³ Západoněmecký národ, jehož elity se aspoň zčásti definovaly postnacionálně, o rozdělení Německa nenápadně ztrácel zájem. Právě mladší generace sociálních demokratů a Zelených byla ochotna akceptovat existenci NDR jako předpoklad míru v Evropě. To se však rázem změnilo na podzim 1989, kdy se národní otázka znenadání opět ocitla na politickém pořadu dne. Evropské revoluce toho roku stvořily novou skutečnost.

Sjednocené Německo a 17. červen 1953

V červnu 1989 byla Německá demokratická republika ještě komunistickou diktaturou. O pouhý rok později se demokratizovala a její obyvatelé v prvních svobodných volbách deklarovali vůli rychle dospět ke sjednocení Německa. Společná oslava 17. června se však nekonala – v jedné i v druhé části Německa bylo toto výročí vnímáno jako anachronismus: pro západní Němce šlo o relikv studené války a pro východní Němce o západoněmecký svátek. Sedmnáctému červnu chyběli ve sjednocovacím procesu celoněmečtí přímiluvci. Vzhledem k této konstelaci mohl být v době sjednocení bez větších diskusí zrušen a nahrazen svátkem zcela bez tradice – 3. říjnem jako dnem státního sjednocení roku 1990. Tím odešel do historie další německý národní svátek.⁶⁴

Přesto lze konstatovat, že 17. červen – zejména v historické vědě – se po roce 1989 opět setkával se zájmem. Koneckonců byly nyní poprvé plně zpřístupněny stranické a státní prameny ve východoněmeckých archivech. Kromě toho tu bylo ještě mnoho očitých svědků povstání s jejich vzpomínkami. V devadesátých letech tak vznikala bohatá, často regionální historická literatura, která systematicky zkoumala tehdejší události mimo Berlín.

63 Srv. např. LAAK, Dirk van: Der Platz des Holocaust im deutschen Geschichtsbild. In: JARAUSCH, Konrad – SABROW, Martin (ed.): *Die historische Meistererzählung: Deutungslinien der deutschen Nationalgeschichte nach 1945*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2002, s. 163–193.

64 K historii sjednoceného Německa viz WOLFRUM, Edgar: *Der Aufsteiger: Eine Geschichte Deutschlands von 1990 bis heute*. Stuttgart, Klett-Cotta 2020.

Místa v Berlíně připomínající události 17. června 1953. Zleva náměstí Lidového povstání před dnešním Spolkovým ministerstvem financí, uprostřed pamětní místo tamtéž a vpravo pohled na ulici 17. června a kruhový objezd Großer Stern s Vítězným sloupem v pozadí (foto autor)

Soudobé dějiny dnes chápou německé červnové povstání jako součást evropského dění a destalinizace, která začala Stalinovou smrtí a skončila krizemi v Polsku a Maďarsku na podzim 1956.⁶⁵

Sedmnáctý červen tedy už třicet let v Německu není svátkem. Přesto je – zejména ve svazech obětí a rovněž v politice – i nadále připomínán. Ojedinele byly v bývalé NDR po roce 1990 odhaleny pamětní desky připomínající události 17. června 1953. V berlínské vládní čtvrti vzniklo před „domem ministerstev“ (tedy před původním Říšským ministerstvem letectví, které je dnes sídlem spolkového ministra financí) nové pietní místo. Před touto budovou berlínští dělníci 17. června 1953 požadovali odvolání zvýšených norem a odstoupení východoněmecké vlády. Sedmnáctého června 2013 bylo náměstí před ministerstvem přejmenováno na náměstí Lidového povstání roku 1953. Nyní tedy existuje vedle ulice 17. června další místo v centrální části Berlína, které povstání připomíná. Ovšem toto symbolické ocenění nemohlo zastavit obecnou ztrátu významu 17. června.

V evropské perspektivě udivuje, jak nepatrná je váha našich tradic svobody. V postkomunistických společnostech jsou neliberální názory široce rozšířeny a populární.⁶⁶

65 Exemplárně viz FOITZIK, Jan (ed.): *Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa, 1953–1956: Vom 17. Juni zum ungarischen Volksaufstand*. Paderborn, Schöningh 2001.

66 Jako pokus o historické zařazení viz BEHREND, Jan C.: *Legacies of Communism: Comparative Remarks*. In: PONS, Silvio – FÜRST, Juliane – SELDON, Marc (ed.): *The Cambridge History of Communism*, sv. 3: *Endgames? Late Communism in Global Perspective. 1968 to Present*. Cambridge, Cambridge University Press 2017, s. 556–580.

Památník lidového povstání na Poštovním náměstí v Drážďanech, dílo Heidemarie Dreßelové z roku 2008 (wikimedia.org)

Politické strany a sociální hnutí s autoritativními programy mají často silnou oporu ve společnosti. Dokonce ani celá desetiletí sovětského útlaku a násilí nejsou s to příliš uškodit obrazu Vladimira Putina, jenž je často obdivován jako „silný muž“. Třebaže se zaklíná sovětskou minulostí, je v Maďarsku nebo východním Německu populární postavou. Po té stránce je historická paměť buď krátká, apolitická, anebo nijak zvlášť účinná. Jiné události dokáží zjevně generovat silnější emoce a vazby než hnutí za politickou svobodu v totalitním dvacátém století. To platí pro východ Německa, ale i pro další části Evropy.

Z němčiny přeložil Petr Dvořáček

Abstract

The article is based on the author's presentation delivered at "The Prague Spring 50 Years After: Great Crises of Communist Régimes in Central Europe in a Transnational Perspective" conference, which took place in Prague on June 13 to June 15, 2018, and was organized by the Institute for Contemporary History of the Academy of Sciences of the Czech Republic together with the Office of the Government of the Czech Republic.

The author describes changes of the historical memory in Germany of the uprising of June 17, 1953, which broke out in the eastern part of the country. He first outlines the historical context and course of events of the uprising, which spread from East Berlin to many other places in the German Democratic Republic and was suppressed only by an intervention of units of the Soviet Army, and then explains its role in both German states. As to the German Democratic Republic, the violent suppression of the uprising deeply shook the credibility of the Communist regime among the population for a long time. It was officially presented as a Fascist coup or counterrevolution engineered by agents of the West, and remained a taboo until the demise of the GDR. The lesson which the ruling Socialist Unity Party of Germany (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands – SED) drew from it was that any opposition had to be nipped at the bud, using the ubiquitous and rampant State Security (Staatssicherheit) for this purpose. As to the Federal Republic of Germany, the suppressed uprising contributed to a legitimization and consolidation of the democratic regime and ties to the West, and the date of June 17 was soon declared a national holiday. Since 1960, it was rather the Berlin Wall which symbolized the desire for the reunification of the country and freedom, and the significance of the uprising thus decreased. Since the early 1970s, the new “Eastern policy” of Chancellor Willy Brandt, which was seeking a reconciliation rather than a confrontation with East Germany, also contributed to its retreat into the background. In the 1990s, the national holiday of June 17 was replaced by October 3, to be celebrated as the Reunification Day. The popular uprising of 1953 is reminded by some memorial places, and it has also become a frequent topic in German historiography; however, it has largely faded away from people’s minds in today’s Germany.

Keywords / Klíčová slova

Germany; historical memory; German Democratic Republic; June 17, 1953; popular uprising; Communism

Německo; historická paměť; Německá demokratická republika; 17. červen 1953; lidové povstání; komunismus